

שמונת השרצים

החלד והעכבר והצב למינהו
והאנקה והכח והלטאה והחמט והתנשמת

זהר עמר

מכון מש"ה - קריית אונו
שנת התשע"ו ליצירה
בשכ"ז למניין שטרות

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט
מינהל התרבות - המחלקה למוסדות מחקר ומורשת

עריכת לשון:
צבי יפה

הגהה:
ד"ר ירון סרי

עיצוב הכריכה:
פ. שטיין

סדר ועימוד:
פ. שטיין

מסת"ב: 978-965-90818-9-9

©

כל הזכויות שמורות למחבר

מכון מש"ה - לחקר משנת הרמב"ם
מיסודה של הליכות עם ישראל
ת"ד 211 קריית אונו

טל' 03-5353570, 03-5351119 פקס' 03-5351119-1533

<http://www.net-sah.org>

halichot@zahav.net.il

כתובת המחבר: נוה-צוף (חלמיש), ד"נ מודיעין 7194500

בכריכה:

תצלום מתוך חומש כתב יד הנקרא בלשון אבותינו "פרשה" (חלק ויקרא במדבר דברים) הכוללת מקרא, רש"י, תפסיר רס"ג ופירוש רש"י. הפרשה נכתבה לתשוקת פינחס בן הרב סעדיה בן כג"ק מ"ו יוסף הכהן עראקי תנצב"ה ביום חמישי י"ג באדר א שנת ה'תנ"ט (12.02.1699) על ידי הסופר מעודד בן סעדיה בן מעודד אלחמאמי המכונה אלפתיחי שהיה סופר פורה באזור מעבר-רדאע. ברשות ר' שגיב מחפוד.

תוכן העניינים

5.....	פתח דבר
7.....	פרק ראשון: מתודולוגיה ושיטת המחקר
7.....	מבוא
10.....	מסורות זיהוי ותוקפן ההלכתי
16.....	נתונים מספרות חז"ל
16.....	התאמה לסימני שדה הנרמזים בהלכות שונות במשנה
18.....	בדיקה מעשית של עורות שמונת השרצים
21.....	ייחודה של קבוצת שמונת השרצים
24.....	משמעות סדר הופעת שמונת השרצים
25.....	שמות קיבוציים
27.....	ההווה מפתח לעבר והממצא הארכאולוגי
28.....	פרק שני: זיהוי שמות השרצים
28.....	חֵלֶד
32.....	עֶכָבֶר
35.....	צָב
41.....	אַנְקָה
46.....	כַּח
47.....	לְטָאָה
49.....	חֶמֶט
52.....	תְּנֻשָׁמַת
56.....	פרק שלישי: דיון ומסקנות
56.....	זיהוי שמונת השרצים
59.....	שמות קיבוציים
60.....	היחס בין שמות שמונת השרצים המקראיים לשמות המודרניים
61.....	משמעות סדר השרצים בלשון המקרא

62....	השפעת המרחב הזואוגאוגרפי על הפרשנות: בין רס"ג לרש"י
67..	הייחוד של קבוצת שמונת השרצים ודרגת טומאתם מבחינה רעיונית
72.....	סיכום
75.....	נספח: בעלי חיים טמאים וקדושת המקדש
76.....	בין חז"ל לכתות המתבדלות
79.....	הכנסת בעל חיים לתחום ירושלים המקודשת
80.....	הכנסת בעלי חיים לתחום המקדש
83.....	ספרות נבחרת
90.....	מקורות לאיורים ולתמונות

וְזֶה לָכֶם הַטָּמֵא בְּשֶׁרֶץ הַשָּׂרֵץ עַל הָאָרֶץ: הַחֹלֵד וְהָעֶבֶר וְהַצֵּב לְמִינֵהוּ.
וְהָאֲנָקָה וְהַכַּח וְהַלְטָאָה וְהַחֲמַט וְהַתְנַשְּׁמֹת (וַיִּקְרָא יָא כַּט-ל).

פתח דבר

שמונת השרצים הנזכרים בתורה נבדלים משאר בעלי החיים הטמאים בדינים שונים הקשורים למשל להלכות שבת ולדיני טומאה וטהרה. דומה שמימי המקרא ועד לשלהי בית שני הייתה מסורת זיהוי ברורה של מינים אלה. הסיבה העיקרית לכך הייתה הצורך לקיים כהלכתן את הלכות הטהרה שהיו רלוונטיות בימים שבהם נדרש האדם הישראלי לשמור על דרכי טהרה בכניסתו למקדש, באכילת בשר קודשים ועוד. עם חורבנו של המקדש גלתה ואבדה במקצת גם מסורת הלשון העברית הקדומה.

במחקר זה נסקור את רוב התרגומים והפירושים החשובים שניתנו לזיהוי שמונת השרצים במרוצת הדורות, החל ממסורות הזיהוי הקדומות ביותר, דרך פרשני ימי הביניים ועד לחוקרים המודרניים בעת החדשה. למרות שיש גישה הטוענת שהזיהוי הוודאי של שמונת השרצים כבר אינו אפשרי בימינו, הצענו דרך מתודולוגית שתאפשר לנו לבחון את הסוגיה ולהעריך מחדש קביעה זו. בדרך זו ניתן לצמצם את אפשרויות הזיהוי ולנפות מהן אפשרויות בלתי סבירות לפי קריטריונים שונים שקבענו. לאחר מכן הבחנו בין הזיהויים המוחלטים והקרובים לוודאי ובין שאר הצעות הזיהוי לפי רמת הסתברותן. הזיהוי התאורטי מבוסס על ניתוח הפירושים השונים ועל תיאור השרצים בספרות חז"ל, והוא מותאם לידע הזואולוגי מבחינת תכונות בעלי החיים הללו בפן המורפולוגי וההתנהגותי. יתרה מזו, בדקנו לראשונה באופן שיטתי ומעשי את התכונות של עורות בעלי החיים שהוצעו בפירושים השונים ואת זיקתם לבשרם (משנה, חולין ז, ב).

בייחוד ביקשנו ללמוד מהם התכונות והמאפיינים הזואולוגיים המשותפים לקבוצת בעלי חיים זו ומהו הטעם הדתי לכך. מסקנתנו היא, שמדובר בחולייתנים יבשתיים ("הַשְׂרִיץ עַל הָאָרֶץ"), ממחלקת היונקים והזוחלים, בעלי רגליים קצרות שתנועת גופם סמוכה לקרקע והם אינם ארסיים. למאפיינים אלה הסבר רעיוני הקשור לתפיסת הקדושה והטומאה ביהדות. להערכתנו, ניתן לזהות לפחות כמחצית משמות בעלי החיים שמזכירה התורה ברמת זיהוי גבוהה ביותר, עם כל ההשלכות ההלכתיות המעשיות שנובעות מכך.

מחקר זה מעשיר את הידיעות שלנו על עולם החי ועל המציאות הקדומה כפי שהיו מוכרים לאבותינו. יתרה מזו, אין ספק שהכנסת ממד ריאלי ללימוד התורני עשויה לתרום להוצאתו מן הכוח אל הפועל, הלכה למעשה.

שלמי תודה לכל הרפרנטים שקראו מחקר זה או מקצתו, והאירו והעירו: לרב יוסף אלבוים, לרב עזריה אריאל, לאלישבע דיין, לד"ר ירון סרי ולרב יוסף רוטשטיין. תודה לד"ר עוזי פז על האפשרות לפרסם חלק מתמונות הצבע, ולרב יוחאי מקבילי על האיורים ממהדורת מפעל משנה תורה להרמב"ם. תודה מיוחדת לסידני קורקוס, פרפרטור זואולוגי ומנהל מוזיאון הטבע בירושלים, על בדיקתו את מרקם גופם של כמה ממיני בעלי החיים ועל התקנת עורות מהם. לבסוף ברצוני להודות מקרב לב לידידי ר' יוסף פרחי שהזמין אותי לפרסם את החיבור באכסניה החשובה של מכון משנת הרמב"ם (מש"ה).

זהר בן יוסף עמר הלוי